

ВІДГУК

офіційного опонента – кандидата філологічних наук,
доцента кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка
Львівського національного університету імені Івана Франка
Крупача Миколи Петровича
на дисертаційну роботу **Когут Софії Несторівни**
«Європоцентризм у ліберальній критиці Михайла Рудницького»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидатки філологічних наук
за спеціальністю 10. 01. 01 – українська література

1920–1930 роки в українському літературознавстві відомі низкою бурхливих дискусій, які доволі швидко з мистецької площини були трансформовані в політичну. Після поразки УНР ці «літературні дискусії» передусім були пов’язані з орієнтаційним вектором української культури. Прибічники лівих ідей зазивали вітчизняних митців орієнтуватися на Схід, зосібна на Москву, а правих — на Західну Європу. Так, у вересні 1921 року старшина ще діючої Армії УНР Є. Маланюк у статті «Перше завдання» та «Замітках про національне мистецтво» закликав співвітчизників відмежуватися від московських впливів та орієнтуватися на європейську культуру, зосібна середньовічну — з її національними, християнськими традиціями, родинними цінностями, романтикою лицарства тощо. Власні погляди Є. Маланюк аргументував тим фактом, що як в античні часи, так і в Середньовіччі Україна була органічною складовою цивілізаційного простору Західної Європи. Натомість на початку 1922 року «красноармеець» «Ніколай Фитилев», як він писав у російськомовній «Краткой автобіографии», прибравши псевдонім М. Хвильовий, уперше опублікував вірш («Ex oriente lux»), у якому запевняв українців, що прийде «Зі сходу світло», тобто з Азії. Очевидно, передусім — з Росії, звідки у складі більшовицьких військ він недавно прийшов знову окуповувати Україну. Водночас тоді ж на західноукраїнських землях ще недавно січовий стрілець, а тоді конспіративний агент московського впливу

В. Бобинський (про що він також писав у автобіографіях) у трьох перших числах журналу «Митуса» опублікував статтю «Від символізму — на нові шляхи», у якій намагався змінити вектор орієнтації українських митців із європейського на азійський, зосібна на начебто індійський, вступаючи таким чином у приховану дискусію з Є. Маланюком. Отож на межі 1921–1922 років орієнтаційні вектори культурно-мистецького розвитку України визначали передусім недавні військовики.

Правда, навесні 1922 року у Львові (між іншим, за сприянням у тому числі й колишніх січових стрільців) був відновлений «Літературно-науковий вісник», редактором якого став Д. Донцов, відомий проєвропейськими політичними поглядами ще до Першої світової війни. Зосібна наприкінці 1923 року він опублікував статтю «Про „молодих“», де також закликав українських літераторів орієнтуватися на Захід, але не середньовічний, а модерний. Полемізуючи з Є. Маланюком, Д. Донцов твердив, начебто в західноєвропейській науці та культурі відбулася «революція, яка здетронізувала святих позитивізму», поставивши «на їх місце інтуїтивізм у філософії», презентований у працях француза Анрі Бергсона («Бергзона»), а також «експресіонізм у мистецтві й літературі», започаткований передусім у Німеччині. На думку Д. Донцова, цей «новий світогляд безоглядно рвав з усім старим», тобто вже традиційним, будучи лише «бунтом в ім'я всього стихійного, підсвідомого людської душі».

1925 року політично-мистецькі погляди начебто почав змінювати Й. М. Хвильовий, закликаючи українських митців орієнтуватися вже не на Москву, а на — «психологічну Європу». Правда, в забороненому до друку памфлеті «Україна чи Малоросія?» М. Хвильовий пояснював генезу власних гасел зasadами ленінської ідеології, твердячи: «Ленін ніс світло з Азії, але він завжди пропонував учитись у Європи. Він, очевидно, гадав, що психологічну Європу можна зв'язати зі Сходом». Після самогубства в 1933 році М. Хвильового гасла орієнтації на Європу висувала також і група митців на західноукраїнських землях та в еміграції. Лідером її прийнято вважати

М. Рудницького, котрий восени 1933 року у варшавському квартиральному «Мі» опублікував програмну статтю «Європа і ми», а наступного року почав видавати у Львові журнал «Назустріч». Та вже в лютому 1934 р. в часописі «Вісник» побачила світ стаття Б. І. Антонича «Примітивна європеїзація», де автор попереджав, що начебто журнал «Назустріч» є своєрідним спадкоємцем прокомуністичного видання «Нові шляхи». Водночас Б. І. Антонич назвав М. Рудницького «провідником найновішої рутенської **комуністично-кафешантанної** й **московлюбної „європеїзації“**», однак невдовзі сам почав плідно з ним співпрацювати.

Власне, дисертаційне дослідження Когут Софії Несторівни «Європоцентризм у ліберальній критиці Михайла Рудницького» вже в назві є своєрідною спробою заперечення начебто поспішних висновків не тільки молодого Б. І. Антонича, а й низки інших критиків, зосібна т. зв. «націоналістичної» та «католицької» орієнтацій, як їх уже звично називають у сучасному літературознавстві. Водночас факти з історії літературних протистоянь 1920–1930 років тут наведені, аби лише підкреслити, з якими складними перипетіями політично-культурного характеру доводилось стикнутися дисертантці при написанні дослідження.

Тож актуальність роботи є очевидною. С. Н. Когут у ній намагалася вперше представити більш розлогий ідеологічний портрет М. Рудницького, зосібна міжвоєнного періоду, визнаючи його право на сповідування в той час ліберальних поглядів, начебто органічно сповнених європоцентризмом. Актуальність роботи посилює також і державна орієнтація України на сучасну Європу, яка в значній мірі дотримується ліберальних цінностей не тільки в політиці, але й у культурному розвитку. Новизна роботи обумовлена спробою дослідниці на матеріалі літературно-критичної діяльності М. Рудницького, зокрема 1920–1930 років, уперше комплексно дослідити проблему українського європоцентризму саме ліберального спрямування.

Загалом задовільними є й теоретико-методологічні засади дослідження. С. Н. Когут також опрацювала чималу кількість джерел, зокрема, в чужоземній

періодиці (переважно польській) та в архівах. Врешті, вона є укладачкою біобібліографічного покажчика «Михайло Рудницький», що 2020 року був виданий Львівською національною науковою бібліотекою України ім. В. Стефаника та містить понад 5 тисяч бібліографічних записів різноманітних публікацій письменника-критика, частина з яких і стала об'єктом дослідження в дисертації.

У «Вступі» також доволі чітко сформульовані мета, завдання та об'єкт дослідження, які визначили й відповідне структурування роботи. У першому розділі «Генеза і характер європоцентризму Михайла Рудницького» дослідниця намагалася визначити витоки європоцентризму письменника-критика, пов'язуючи його передусім із родинним оточенням, контактами з об'єднанням «Молода Муз» та навчанням у західноєвропейських університетах, де він слухав лекції Анрі Бергсона та начебто захопився «ідейно-естетичним лібералізмом» і «модерністичною естетикою» (Дисертація, с. 61), а також у певній мірі й контактами із представниками літературного середовища Польщі. Відповідно в підрозділі 1. 1. «Вплив європейського інтелектуального середовища. Запозичення і трансформування ідей і форм Заходу» С. Н. Когут намагається довести, що при характеристиці творчої спадщини М. Рудницького потрібно брати до уваги передусім його культурний європоцентризм, який зводиться лише до естетичної, а не політичної орієнтації на мистецькі надбання тодішньої Західної Європи. Водночас дослідниця уточнює, що в основному М. Рудницький орієнтувався на культурно-ліберальних митців Парижа, а також польських (Остап Ортвін, Леопольд Страфф, Тадеуш Голлендер, Тадеуш Бой-Желенський). Власне, ліберальні погляди М. Рудницького, котрий підкреслено ідентифікував себе українцем, та окремих польських митців могли привести до налагодження культурних контактів між обома народами. Однак, як зауважує дисерантка, на тлі польсько-українських протистоянь міжвоєнного періоду в намаганнях М. Рудницького було й чимало романтизму та утопізму, які й викликали шквал політичної критики на його адресу. У підрозділі 1. 2., дещо невдало названому «Теоретичні засади критики Михайла Рудницького:

рецепція творчості М. Рудницького крізь призму ідеології лібералізму», С. Н. Когут спробувала проаналізувати характер лібералізму письменника-критика. На її думку, культурний лібералізм М. Рудницького мав мало спільногого із класичними доктринами лібералізму, зокрема, чи то у філософському, чи то у політичному дискурсах. Він, радше, був «культурологічним лібералізмом», що передбачав «скептичне ставлення до національної культурної традиції, інтернаціоналізм, віру в повну свободу творчого самовираження, на яку має право митець» (с. 62). Відчутно, що наявні у роботі деякі авторські дефініції сформульовані в протистояннях її власних переконань, зосібна національних та сучасних правових, які залишають за людиною вибір сповідування певних поглядів, у т. ч. й ліберальних. Тому-то часом ці дефініції й не надто виразні. Однак, дослідниця визнає, що декларування М. Рудницьким аполітичної позиції в західноукраїнському суспільстві міжвоєнного періоду часто сприймалося передусім як акт нав'язування політичної ідеології, зосібна лівої.

Другий розділ «Видавничі стратегії Михайла Рудницького. Часопис "Назустріч" як трибуна ліберальної критики» поділений на три підрозділи. У першому з них («Видавничі проекти міжвоєнної доби: ідеї, перспективи») презентована видавнича діяльність М. Рудницького, яку дисерантка вважає одним із вагомих доказів його європоцентризму, правда, не приховуючи, що вона була спрямована й на комерційний успіх. Окрім перших кроків у видавничій праці (зокрема у видавництві дядька Бернарда Полонецького), С. Н. Когут висвітлює й малодосліджений аспект біографії М. Рудницького, а саме – співпрацю у Львові з невеликим кооперативним видавництвом «Ізмарагд», де вийшли друком такі його белетристичні книжки, як «Нагоди й пригоди» (1928), «Очі та уста» (1932). Проте головний акцент у підрозділі спрямований на дослідження найбільш амбітного проекту М. Рудницького — видавничої серії «Бібліотека Діла», у якій за неповних три роки було опубліковано 48 книг як творів українських письменників, так перекладів зі

світової літератури. Водночас дослідниця звертає увагу й на недоліки цих видань, які викликали критику, зосібна з боку М. Гнатишака та Д. Донцова.

У підрозділі 2. 2. «"Назустріч" і опоненти: націоналістична і католицька критика» С. Н. Когут спробувала проаналізувати ідеологічно-тематичне спрямування та змістове наповнення часопису, який, на її думку, став не тільки найяскравішим видавничим та редакційним досягненням М. Рудницького, але й потужним виразником його ліберальних ідей. Створений у певній мірі на взірець окремих французьких та польських періодичних видань ліберального спрямування, журнал «Назустріч» із першого числа позиціонував себе як видання начебто аполітичне та безпартійне, однак таким його сприймали далеко не всі критики в Галичині. Тож С. Н. Когут у роботі ілюструє аспекти політичних дорікань опонентів М. Рудницького, правда, вважаючи їх суб'єктивними. Утім, цілком можна погодитися з її висновками, що журнал «Назустріч» намагався стати виразником передусім культурного, а не політичного життя тогоденної Європи. Тому-то на тлі доволі ангажованої періодики 1930 років, зокрема й у Західній Україні, часопис «Назустріч» й досі сприймається багатьма дослідниками як унікальне явище в історії української журналістики.

У підрозділі 2. 3. «Організаційний дискурс: Михайло Рудницький і Товариство письменників і журналістів імені Франка» розглянута діяльність письменника-критика в цьому об'єднанні. З-поміж іншого дисертантка приходить до висновку, що в значній мірі під впливом саме М. Рудницького львівський ТОПЖ із часом став окремим ідеологічним табором ліберального спрямування. Таке твердження фактично ставить під сумнів, а то й заперечує політичний міф, наявний у працях багатьох літературознавців (між іншим, наявний і у повоєнній книзі «Під чужими прапорами», співавтором якої був сам М. Рудницький), що у міжвоєнному Львові начебто існувала «диктатура» письменників-націоналістів, зосібна «вісниківців», очолюваних Д. Донцовим.

Третій розділ «М. Рудницький — критик і М. Рудницький у критиці» поділений на чотири підрозділи. У першому з них («Український літературний

процес 20–30-х рр. ХХ ст. в оцінці М. Рудницького, контроверсійність критичної манери») зроблена спроба дослідити специфіку критичної манери М. Рудницького, яка, на думку дослідниці, була яскравою, гострою і полемічною, а також виокремити її провідні риси та естетичні орієнтири. С. Н. Когут приходить до висновку, що провідною вимогою ліберала та європоцентриста М. Рудницького стало звільнення літературної критики Галичини від ідеологічної та політичної ангажованості, чи, як твердив сам письменник, від «педагогічної місії». Методологічні витоки концепційних поглядів М. Рудницького дисерантка вбачає передусім у впливах польських критиків (зокрема Остапа Ортвіна та Тадеуша Бой-Желенського, котрих український літературознавець вважав своїми «вчителями»), а також звертає увагу на їх контроверсійні засади.

У підрозділі 3. 2. «Мемуарна есеїстика М. Рудницького: стильові пошуки, рефлексії» розглянуті такі малодосліджені тексти письменника, як книги «Місто контрастів. Вражіння з Льондону», «Нагоди й пригоди. 9 любовних історій: Бережани. Львів. Київ. Париж», а також численні «Листи з Льондону» та «Листи з Парижа». С. Н. Когут відзначає, що за жанром їх переважно можна віднести до есеїстики, однак вони мають і риси літературного портрета, подорожнього враження, роздуму, філософського етюду тощо. Водночас у цих текстах також яскраво відображені витоки європоцентризму М. Рудницького, який був органічною складовою його світогляду ще в молоді роки.

Підрозділ 3. 3. «М. Рудницький і Наукове товариство імені Шевченка: від протистояння до порозуміння» присвячений висвітленню історії доволі складних стосунків письменника-критика з цією поважною у Львові інституцією, зосібна в період дебатів навколо впровадження в Галичині т. зв. скрипниківського правопису та створення Української загальної енциклопедії, одним із редакторів якої він був. Тут також наведені доволі цікаві роздуми М. Рудницького про літературознавство, яке він не вважав точною наукою, та про літературну критику, яку радше сприймав як художньою творчістю. У підрозділі також наявний список рефератів, виголошених М. Рудницьким на

засіданнях як Філологічної секції загалом, так і її літературознавчої підсекції зокрема. Цікаво, а також, як пише дисертантка, «навіть до певної міри символічно», що останньою доповіддю, з якою М. Рудницький на засіданні Філологічної секції виступав 17 травня 1939 року (тобто рівно за чотири місяці до початку російського вторгнення у Східну Польщу, зосібна у Галичину), була «"Метода марксистської критики" (з нагоди книжки Я. Гординського "Літературна критика підсовєтської України")». С. Н. Когут у роботі навіть процитувала короткий реферат цієї доповіді, власноручно записаний М. Рудницьким у протоколі засідань Філологічної секції НТШ. З цього запису випливає, що М. Рудницький «вітав» будь-які спроби галичан, зокрема Я. Гординського, щодо нав'язування «культурних зв'язків з Радянщиною», яка, будучи насправді тоталітарною системою, орієнтувалася лише на Схід, а саме — на Москву. Також уже не аполітичний «лібералізм», а вояовничий «марксизм» він вважав «могутньою теорією», яка начебто «роз'яснює закони історичних процесів, зв'язує твори з їх середовищем, визначає їх wagу відповідно до їх впливів, накреслює шляхи опанування дійсності і способи здійснення ідеалів людства». За М. Рудницьким, «без цієї теорії не можна зрозуміти цілої низки важливих сучасних проблем, які висуває перед дослідником літератури конкретна історична дійсність» (с. 168). Звичайно, після цього запису далі, зосібна з весни 1939 року, досліджувати «європоцентризм у ліберальній критиці Михайла Рудницького» вже немає жодного сенсу. Більш того, критика опонентами як європоцентризму, так і зasad ліберального світогляду М. Рудницького після відкритого декларування ним лівих поглядів видається не такою вже і безпідставною. Однак, це тема вже для іншого дослідження. Тож цілком логічно, що С. Н. Когут обмежила хронологічні рамки власної роботи саме 1918–1939 роками.

У підрозділі 3. 4. «Літературно-критична рецепція доробку М. Рудницького» розглянуті окремі аспекти оцінок творчої спадщини письменника-критика представниками різних ідеологічних таборів міжвоєнного періоду. Зосібна проаналізовані рецепції Дмитра Донцова, Юрія Липи,

Мирослава Гоци, Олександра Моха (Араміса), Миколи Гнатишака, Ярослава та Святослава Гординських, Тадеуша Голлєндера. Тут також проілюстровані й сучасні рецепції літературно-критичної спадщини М. Рудницького, зокрема, у працях Миколи Ільницького, Наталії Кучми, Мар'яни Комариці, Олесі Омельчук, Анастасії Василик-Фурман, Сергія Квіта, Олега Багана, театрознавчих розвідках Олени Боньковської, Роксоляни Зорівчак, Богдана Козака та Майї Гарбузюк.

Завершують роботу «Висновки», які відповідають заявленій меті й завданням, а також доволі повно репрезентують основні тези дисертаційного дослідження.

Водночас у наданому тексті дослідження С. Н. Когут наявні деякі технічні недопрацювання та певні дискусійні моменти, на які б вартувало звернути увагу:

1. Доцільно було б уніфікувати вживання лапок у тексті, прибрати недоречні знаки переносів (у т. ч. й так званого «м'якого») у словах одного рядка та інші механічні огріхи.
2. Окремі зауваження можуть викликати й деякі назви підрозділів роботи, зокрема, вже згадуваний підрозділ 1. 2. можна було б назвати без повторення імені та прізвища М. Рудницького в ньому.
3. Загалом дослідження написане в доволі стриманому науковому стилі, хоча сам М. Рудницький та його опоненти деколи в полемічних протистояннях використовували політично й не надто толерантну лексику. Однак, часом дисертантка немовби наслідує їх та вдається до надто категоричних припущенів та висновків, які ілюструє їх метафоричною лексикою, вживання в науковій роботі якої має бути особливо виваженим. Так, без переконливих аргументів вона стверджує про «світоглядну та видавничу "інквізицію" в Галичині», а також висуває припущення, що, можливо, вона до певної міри «була спровокована редакційною політикою Д. Донцова» (с. 77). Далі, пишучи про «тон і риторику публікацій Араміса» (О. Моха), дисертантка припускає, що «для сучасного читача» вони «звучать часом доволі брутально і авторитарно»

та навіть «нагадують свою категоричністю інвективи середньовічної інквізиції». Власне твердження дослідниця ілюструє «суворим інквізиторським тоном», що начебто «проступає особливо показово в статті Араміса "Мода на Європу: на фронті культури"», де автор зауважував, що в редакції «"Назустрічі" працюють аж два "новошляхівці" – М. Рудницький та С. Гординський, які у руслі радянофільської ідеології "Нових Шляхів" задають загальний тон і визначають ідеологію часопису», наближену до лівої (більшовицької) (с. 85). Водночас підрозділ 2. 2. названий «"Назустріч" і опоненти: націоналістична і католицька критика». Тож згадуваний «сучасний читач», зосібна чужоземний, котрий необізнаний із дійсною історією ідеологічних протистоянь міжвоєнного періоду, а знає про них лише з таких пропагандистських книг, як, наприклад, «Під чужими прапорами», що й досі розміщена у вільному доступі в Інтернеті, може сприймати оту начебто «націоналістичну і католицьку критику» (а насправді критику переважно національно-державницького та християнського спрямування) дійсно — як «інквізиторську», тобто як жорстоку, суб'єктивну, що призводила, як і в окупованій російськими більшовиками Україні, до репресій опонентів тощо. Натомість Й. Сліпий, про котрого у дисертації сказано, що він «не піддавав сумніву авторство Рудницького і чимало зусиль доклав до офіційного спростування наклепів на діяльність греко-католицької церкви» (с. 19–20), наявних у книзі «Під чужими прапорами», не метафорично, а цілком реально пройшов колами «інквізиції», але не «середньовічної», а в ХХ ст. уже московсько-більшовицької. Врешті, й сама дисертантка архівними матеріалами довела, що твердження О. Моха стосовно М. Рудницького були небезпідставними.

4. Як було вже сказано, молодий Б. І. Антонич, а також інші критики, названі в роботі «націоналістичними» та «католицькими», сприймали журнал «Назустріч» як новий кремлівський проект, який начебто мав модерними ідеями аполітичності відволікти український загал (а передусім – молодь) від трагічних подій в окупованій Наддніпрянщині, де мільйони людей уже загинули від голодомору, а далі в 1930 роках ще й зазнавали масових

розстрілів. На жаль, цього історичного факту дослідниця в роботі належно не констатує, хоча, правда, наводить окремі висловлювання опонентів М. Рудницького, у контексті яких можна відчитати й цей трагічний момент національної історії. Також потрібно враховувати, що в часи виходу журналу «Назустріч» націонал-соціалісти розпочали наступ на єврейську спільноту в Німеччині, який із кожним роком тільки посилювався. Маючи українсько-єврейські коріння, М. Рудницький в ідейних орієнтаціях на модерну Європу, зосібна у другій половині 1930 років, мав також брати до уваги й цей політичний факт. Можна навіть твердити, що тієї «ліберальної» Європи, яку тоді бачив у власних ідейно-культурних візіях М. Рудницький та його прибічники, насправді вже не існувало. Тож тогочасна критика як журналу «Назустріч», так і М. Рудницького видається начебто політично мотивованою та об'єктивною. Однак, щоб підтвердити або спростувати її й іншими фактами, потрібно провести окреме дослідження, предметом якого стане вивчення ймовірності паралельного, у т. ч. й конспіративного, пропагування лівих ідей, зокрема, в журналі «Назустріч», а також загалом у творчості М. Рудницького. І не виключено, що автор такого дослідження прийде до принаймні гіпотетичного висновку, буцімто у міжвоєнний період європоцентризм та лібералізм М. Рудницького були лише декларативними, а насправді він чи то конспіративно сповідував, чи лише приховало пропагував, зокрема за фінансові винагороди, прокомууністичні («марксистські») ідеї, заявивши про прихильність до них відкрито лише навесні 1939 року. Врешті, чимало підстав до подібного припущення містить і дисертаційне дослідження С. Н. Когут, котра загалом намагалася бути об'єктивною у висвітленні складних ідейно-політичних протистоянь міжвоєнного періоду. Цілком можливо, що навіть сама дисидентка продовжить наукові пошуки в зазначеному напрямку та доведе або спростує дорікання критиків щодо паралельності світоглядних орієнтирів М. Рудницького, спрямованих начебто як на Захід, так і на Схід, або ж точніше — як на ліберальні кола Парижа та частково Варшави, так і на тоталітарний Кремль.

Тож перелічені недоліки, які передусім мають дискусійний та рекомендаційний характер, не можуть вплинути на підсумковий висновок про дослідження. Загалом дисертаційна робота С. Н. Когут «Європоцентризм у ліберальній критиці Михайла Рудницького» є цілісним, завершеним та самостійним дослідженням, яке присвячене актуальній у сучасному літературознавстві темі. Вона відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24. 07. 2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015, № 1159 від 30.12.2015, № 567 від 27.07.2016). Її автор, Софія Несторівна Когут, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10. 01. 01 – українська література.

Кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка

Львівського національного університету

імені Івана Франка

М. П. Крупач

26 серпня 2021 року

